

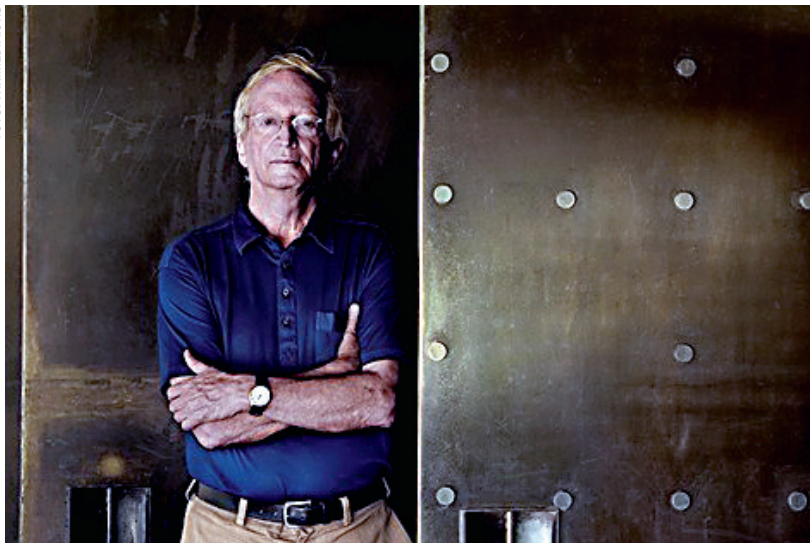
KNJIGA

feljton

Iz nedavno objavljene knjige nizozemskog pisca i kulturnog filozofa Roba Riemena 'Škola života', Nacional donosi razgovor koji je autor vodio s izraelskim filozofom Avishajem Margalitom, jednim od suosnivača izraelskog mirovnog pokreta Mir sada

'Stari su zakazali, **mladi se moraju sami snaći**'

FOTO: WIKIMEDIA.ORG

AVISHAI MARGALIT u svojim radovima, među kojima su najvažniji 'Idiotarija', 'Pristojno društvo', 'Etika sjećanja' i 'Kompromis i truli kompromis', nastoji razlučiti smisao od besmisla te objasniti značenje političkih, društvenih i kulturnih fenomena

Avishai Margalit pripada u rijetku vrstu ljudi, stvarni je filozof, istinski ljubitelj mudrosti. Kao filozof želi razlučiti smisao od besmisla te objasniti značenje političkih, društvenih i kulturnih fenomena. U njegova najvažnija djela spadaju Idolatry (Idolatrija), The Decent Society (Pristojno društvo), The Ethics of Memory (Etika sjećanja) te On Compromise and Rotten Compromises (Kompromis i truli kompromisi). Jedan je od suosnivača izraelskog mirovnog pokreta Mir sada. Kao jedan od najistaknutijih filozofa našega vremena predavao je na vrhunskim sveučilištima, dobio je mnogobrojna priznanja i održao mnoga važna predavanja, među ostalima i ono Nexusovo 2004. Njegov prvi javni nastup u Nizozemskoj bio je doprinos koji je dao prvoj Nexusovoj konferenciji, održanoj u svibnju 1996., s temom The Politics of Amnesia (Politika amnezije). Ondje je u prepunoj dvorani, pred publikom koja ga je slušala u savršenoj tišini, održao upečatljiv govor o "Sjećanju, zaboravu, oprost". Nakon konferencije htio sam porazgovarati s njime o tome koje bi teme mogle biti dobre za sljedeću Nexusovu konferenciju. Naveo sam nekoliko zamisli. Odgovor koji je uslijedio bio je jedan od najboljih savjeta kojisam ikada dobio i postao je mojom vodiljom za sve buduće aktivnosti Instituta Nexus: "Rob, never do the obvious." (Robe, nikada ne čini ono što je očito.) Na šabat je u Jeruzalemu mirno i puste su ulice staroga dijela grada doku kasno poslijepodne šećem prema njegovome stanu u četvrti poznatoj podimеноm German Colony. Dok ulazim čujem Chopinovu glazbu.

U LISTOPADU 2010. JE IZNENADA, NAKON KRATKE BOLESTI, preminula njegova supruga i ljubavnjegovog života Edna Ullmann-Margalit, te se u stanu osjeća pustoš, koja sepolako ali sigurno povlači kada Avishai počinje govoriti. Moj otac je bio sindikalist, cionist i socijalist, ali onaj tolstojevskog tipa. Mrzio je boljševizam. Bio je jedan od vođa Histadruta, socijalističkog pokreta koji je zapravo osnovao Državu Izrael. Tajnik je tada bio Ben-Gurion. Radnički pokret bio je u cijelosti način života. Naša škola bila je Histadrutova, naša knjižnica također, kao i naše sportsko društvo, pokret mladeži, sve je pripadalo radničkom pokretu. Bio je to potpun način življenja, cijela jedna kultura. To dakle nije bio

'Moji su roditelji organizirali štrajk protiv Histadruta u Haifi. To je bilo kao kad bi u Rusiji štrajkao protiv Kremlija. Bio je to štrajk za bolje uvjete rada djelatnika sindikalnog pokreta'

sindikata poput radničke organizacije koja samo pregovara o plaćama i sličnom. I moj otac i moja majka dolazili su iz židovskog štetla u Poljskoj. Jednom sam upitao oca: "Što te dovelo u ovu zemlju?" A on je odgovorio: "Pa, Mapu." Mapu je bio hebrejski pisac iz Litve, iz devetnaestog stoljeća, i napisao je knjigu koju bi se danas smatralo sentimentalnom, Ljubav prema Cionu. Ta je knjiga duboko ganula mojega oca dok je biodijete, po njemu je to bio razlog odlaska. Dakako, ono što je zapravomislio jest da je bio dio cijele te priče. Poput svih u toj sredini, uključujući i moju majku, odrastao je u vrlo religioznoj obitelji koja se u godinama njihova odrastanja sve više zanosila cionističkim i socijalističkim idealima. Moj je otac žarko želio otići u kibuc, ali je moja majka to odbila. Imala je dijabetes i rekla je: "Kibuc je za zdrave ljude." I tako nisu bili članovi kibuca, ali su podržavali cijelu tu ideju. A od svijeta nas se očekivalo da ćemo otići u kibuc, no pod zanimljivim uvjetom: ako želiš ukibuc, odlično, ali prije toga moraš studirati. U ono je vrijeme to dvojedoista bilo u raskoraku: ideali kibucističkog pokreta nisu išli zajedno sa studiranjem i ostvarivanjem karijere. Stoga to nije bio lagan uvjet. Moja je majka bila aktivna u ženskom pokretu Histadruta i jedna od pokretačica čuvanja djece u sklopu organizacije.

ONA JE BILA VIŠE ANARHIST NEGO SOCIJALIST. Rođen sam 1939., a godinu dana poslije preselili smo u Jeruzalem. Naime, moji su roditelji organizirali štrajk protiv Histadruta u Haifi. To je bilo kao kad bi u Rusiji štrajkao protiv Kremlija. Bio je to štrajk zabolje uvjete rada djelatnika sindikalnog pokreta. Naposljetku je partijski vođa u Haifi odlučio pristati na zahtjeve štrajkaša, pod uvjetom da moji roditelji odu. Tada smo otišli u Jeruzalem i to je bilo najbolje što mi se moglo dogoditi. Ondje sam odrastao, to je moj grad i kad bime pitao što je moj svijet, odgovor bi bio: Jeruzalem je moj svijet. Zbogkrajolika, moje četvrti, svih mojih sjećanja, povijesti ovoga grada. Diosam skupine ljudi, povjesničara, arheologa, male skupine koja subotomšeće Jeruzalemom. Svi smo mi Jeruzalemcima, živimo ovdje cijeloga života sve nas zanima isto. Ne mogu se sjetiti ni jedne subote da nismo vidjeli nešto što nam je bilo potpuno iznenađujuće i novo. A to nešto govori. Bilo mi je sedam godina, no sjećam se da su potkraj rata moji roditelji, osobito moja majka, shvatili da se u Europi, da se u Poljskoj, zemlji podrijetla mojih roditelja, nešto dogodilo, nešto doista strašno. Polako, ali sigurno do njih je počelo prodirati da su im obitelji uništene. Širaobitelj moje majke imala je tristo ljudi. No samo je njih osmero preživjelo. Osmero ljudi. Jedna od njih bila je majčina sestra koju je majka daladovesti ovamo; drugi je bio njezin brat koji je kao komunist završio u Rusiji, gdje je obolio od tuberkuloze; te još nekoliko članova obitelji. Osmero ljudi je preživjelo rat. Ostali... Znamo da su svi bili prebačeni uvaršavski geto i odande u Auschwitz. I to je bilo to za tu obitelj. Očevaobitelj nije bila velika, ali je potpuno uništena, zbrisana s lica zemlje. Nisam znao pojedinosti. No onda su počeli stizati preživjeli, uglavnom preko Cipra. Živjeli smo u vrlo malenom staniću, poput većine ljudi u našoj četvrti. U ono je vrijeme ta četvrt bila važna socijalistička utvrda, sada je ultraortodoksna i ako sada odem tamo, to je kao kadabi Nizozemac posjetio Harlem u New Yorku, toliko je daleko.

No sjećam se da je gotovo svakoga dana na pod bio stavljan novi madrac zaposjetitelje i svi bi neko vrijeme boravili kod nas. Bio sam još dijete, noi do mene je pomalo dopiralo... da se nešto strašno... Čuo bih dijeloverazgovora. A bio sam veoma znatiželjan. No nisu htjeli da saznam cijelu priču. Katkada su me pokušali zaštititi tako da ih ne čujem, noneprestano se govorilo o tome što se dogodilo. Na radiju je emitiran program u kojemu su ljudi nastojali stupiti u kontakt s preživjelim nestalima. Sjećam se da su moji roditelji godinama slušali taj program, a sačinjavala su ga

samo imena, nizala su se samoimena za imenima i to je bio cijeli program. Iskustvo koje me možda naj snažnije oblikovalo bio je rat za neovisnost, opsada Jeruzalema 1948. Tada mi je bilo devet godina. Kad god pričam o svojem životu, uviđam da se toga razdoblja, opsade Jeruzalema, sjećam bolje no ičega drugoga, vrlo potanko i živo: odječeکوju smo nosili, što smo jeli, kakav je bio rat... Ben-Gurionovo proglašenje neovisnosti za nas je bilo gotovo ne-događaj. Bila je opsada, rat. Nitko nije promišljao o državi, radilo se samoo tome kako preživjeti. Ne, proglašenje neovisnosti bilo je nešto što sezbilo u Tel Avivu i o čemu smo čuli. Više od toga se ne sjećam, to nije bio važan događaj u našem životu. Kao vojni padobranac borio sam se u mnogo ratova, ali nikada nisam dvojio o ishodu. No 1948. je biloneizvjesno hoćemo li uspjeti i to je sasvim drukčije iskustvo. Bila je tovrlo okrutna opsada i tisuće ljudi je poginulo. Svuda oko sebe vidio samsmrt. Ni onda, kao ni sada, Jeruzalem nije bio bogat grad. Zapravo, bio je prilično siromašan grad žilavih stanovnika. Bila je to neka iskonska žilavost kao posljedica teškoga života.

ITAKO SU SE LJUDI RAZMJERNO DOBRONOSILI I OPSADOM jer nisu bili navikli na lagodan život. Konačnu pobjedu donijela je kombinacija borbi oko grada i žilavosti stanovništva. Godine 1967. borio sam se čak i ovdje, u Jeruzalemu. A sad ću tiispričati čudnu, no istinitu priču. Kada smo pobijedili u Šestodnevnomratu i osvojili Jeruzalem, zavladała je velika euforija i mene je, baš kao i druge, obuzeo velik zanos. Cijeloga sam života živio u podijeljenomegradu kroz koji je prolazila granica, katkada su ondje bili snajperisti ibilo je opasno prelaziti granicu. Maštali smo o tome što se zbiva s drugestrane. Živio sam gotovo na samoj granici. A odjednom smo je tek takomogli prelaziti, posvuda ići. Bio je to sjajan osjećaj nakon velike napetostitijekom tri tjedna iščekivanja koja su prethodila ratu.

Odjednom je svata napetost popustila i to na veličanstven način. No tog zadnjeg dana rata sa mnom se zbilo i nešto drugo. Bio je petak i naša postrojba je bila prebačena iz Jeruzalema u Hebron. Umojem je sjećanju noć bila lijepa, obasjana punim mjesecom, no moraobih provjeriti je li doista bio pun mjesec. Sjedili smo u džipovima, uHebronu je na snazi bio policijski sat i vani nije bilo nikoga osim pasaalutalica. I doista su svi bili u zanosu. Sjećam se da je netko čak rekao: "Zašto bismo još čistili puške? Ionako ih više nećemo upotrebljavati." Bilo je nečeg gotovo mesijanskog u tim riječima. I dok smo se vozili naokolo u tim džipovima, odjednom

'A činjenica jest: u klopци smo već četrdeset godina, zarobljeni u situaciji. Izrael je u klopци, sada je postao trijumfalistička, imperijalna država'

sam doživionešto što bih jedino mogao opisati kao vjersko otkrivenje, glaskoji dolazi izvana, a ne iznutra, nije tvoj. I taj mi je glas rekao: "Uklopци smo, u klopци smo." Ta ideja, te riječi, kosile su se sa svime što se zbivalo, posebice toga dana. No u mojoj je glavi i dalje odzvanjalo: "U klopци smo!" Reći ću ti još nešto - tada još nisam govorio engleski, no riječi su bile na engleskom: we are trapped. Ne znam kako je to bilomoguće. Znao sam tek malo pasivnog engleskog, srednjoškolskog, koji nikada nismo tako rabili... A te su riječi dolazile, ne znam odakle: u klopци smo, we are trapped. Kako nisu bile dio nekog logičkogpromišljanja, kako nisu počivale na argumentima, silno su me se dojmile.

Tako snažno su djelovale na mene, kako to nikada ranije nisam doživio. Kada ljudi govore o vjerskim iskustvima, ne znam o čemugovore, no ovo je najsličnije onome što opisuju kao glas s drugog svijeta... U klopци smo. A činjenica jest: u klopци smo već četrdeset šest godina, zarobljeni u situaciji. Smijesta sam razumio. Kao što sam rekao, nije to bila priča, bilo je to viđenje situacije. Dali smo se zavesti i sada smo u klopци. Taj sam osjećaj imao tada. I zato se toga trenutka sjećam puno jasnijeg zanosnog, pobjedničkog osjećaja koji je posvuda vladao. Bio je to dan kada su na radiju emitirali razgovor između Nasera i Huseina. Ne možeš si ni zamisliti kolika je bila ekstaza jer je rat završen i strahprošao - no unatoč svemu tome, jednu sam stvar znao sa sigurnošću: Izrael je u klopци, sada je postao kolonijalna,

trijumfalistička, imperijalna država, i ova pobjeda može biti naša propast. Ono što sam naučio od roditelja sažeto je u dva pojma, oba na jidišu. Jedan je: biti Mentsh, a drugi: imati Seichel. Obje riječi izgovaram kakozvuče na jidišu. Na hebrejskom postoji riječ se(i) chel: razum, duh, pamet. Seichel je komplicirana riječ, no ono što se pod njom podrazumijeva jest zdrav razum, dobra sposobnost prosuđivanja, društvena svijest, biti ustanju iščitavati društvene signale, socijalna oštroumnost i inteligencija - ne samo akademska inteligencija, jer seichel je bio opreka višoj gluposti, intelektualnoj ili akademskoj gluposti. Imati seichel značilo je imati čvrstosjećaj za stvarnost, s ironijskim odmakom, a ipak biti psihološki bistar, jer sve se vrtjelo oko psihologije: što čovjeka potiče na mišljenje? - to je bilo najvažnije pitanje. To je, dakle, bio: seichel.

BITI MENTSH ZNAČILO JE BITI HUMAN, uljudan, empatičan, angažiran. Biti Mentsh značilo je uljudnost kao instinktivnu reakciju, a ne kao nametnutu strukturu ili kao dio ideologije. Neposredna, nesvjesna reakcija na ljudskupatnju, na ljude kojima ne ide, na izostanak uspjeha. Biti empatičan. Biti Mentsh znači i dobro postupati prema onima koji ništa ne postižu, koji ne uspijevaju. Dakle, seichel i Mentsh bili su najvažniji od svega. Studirao sam ekonomiju i filozofiju. Politički sam bio vrlo angažiran, aza ljude u kibucima i u pokretima radničke mladeži ekonomija je bila samorazumljiv izbor. U ono smo vrijeme po cijele dane raspravljali o politici i ideologiji. Bilo je to kao u nekom od romana Dostojevskog. Kao prvo, nije bilo zatvorenih vrata. Uvijek si mogao ući unutra, nisi se mora objavljivati. Pokucao bi, čak bi bio spreman i beskrajno bismo raspravljali. Sjećam se da je godinama poslije u Izrael došao slavni filozof, A. J. Ayer, i ja sam ga, s mojim prijateljem Josephom Razom, vrlo istaknutim filozofom prava, poveo u Galileju. Zamolili su nas da ga pratimo. Trebaose susresti s, u ono vrijeme poznatim, ministrom Yigalom Allonom, zapovjednikom Palmaha. Smjestili smo se u kibucu Genosa, kod Yigala Allona. No tada nam je njegova žena, koja je u kibucu vodila hostel, došla reći da Yigal ne može doći, ali da je tu ministar obrazovanja, Zalman Aran. I tako smo otišli na večeru. Ayer i Zalman Aran sjedili susučelice, a tu smo bili i mi, mladi dečki sa seminara. Aran je imao golemu glavu, izgledao je poput Lunačarskog, poput ruskog revolucionara, i rekao je, s ruskim

ROB RIEMEN osnivač je Institua Nexus kroz koji nastoji obnoviti europske duhovne vrijednosti i duh solidarnosti, a među prvima je još prije nekoliko godina počeo upozoravati na porast fašizma u nizu europskih država te je autor eseja 'Plemstvo duha - zaboravljeni ideal' i 'Vječiti povratak fašizma'

nalglaskom: "Jeste li vi profesor Ayer?" "Da." "Viste filozof?" "Da." "S Oxforda?" "Da." "Recite mi onda: koji je smisao života?" Ova vrsta ruske inteligencije bila je nešto što sam poznao: nema jednostavnih razgovora. Poslije, kada sam otišao na Oxford, zapanjeno sam primijetio da ondje intelektualci razgovaraju o vinu. Nisam mogao vjerovati da seozbiljni ljudi doista mogu uzrujavati razgovarajući o vinu. Potrajalo jeto neko vrijeme prije nego što sam shvatio da su u pravu kada je riječ o kvaliteti vina. Filozofiju nikada nisam doista izabrao, u početku me njoj privuklo zanimanje za logiku.

Duhovno sam imao veliku potrebu za neideološkom jasnoćom kao što je to logički pozitivizam. Stekao sam odbojnost prema bombastičnim riječima, vladala je neka vrsta straha od onoga što moj prijatelj Harry Frankfurt zove bullshit, ravnodušnost prema istini. No za mene se ne radi toliko o ravnodušnosti prema istini, koliko o onoj prema argumentima. Ravnodušnost prema utemeljenom obrazlaganju zašto vjeruješ to što vjeruješ. Pa tako dobiješ propovijedanje, a ja sam u životu čuo dovoljno propovijedi. Slušao sam dovoljno propovijedi upokretu mladeži, u školi, u politici. Žudio sam za jasnim prosuđivanjem. Godine 1968. smo moja supruga Edna i ja otišli studirati na Oxford. Ispričat ću ti dvije zgode o tome, koje nikada neću zaboraviti. Oxford jetada još jako bio town and gown. "Town" je bilo radničko stanovništvo, "gown" su bili profesori i upperclass, gornja klasa. Ondje smo upoznali Sarija Nusseibeha koji mi je postao dobar prijatelj. Dolazio je iz poznate palestinske obitelji, a sada je predsjedavajući Sveučilišta Al-Quds. Slučaj je htio da se u to vrijeme po prvi puta nateleviziji trebala pojaviti britanska kraljevska obitelj, u dvosatnom programu, i cijela je Engleska bila u iščekivanju. Nismo imali televizor pa nas je Sari pozvao u Christ Church College. Sjedili smo ondje u zajedničkoj prostoriji, Junior Common Room. Christ Church je tada vrlo naglašeno bio college za ljude plave krvi. Ušla su dva mladića, vidjelana zaslonu kraljevsku obitelj te rekoše za Windsore: "O, ti Nijemci." Nije to bila hereza ili tako nešto, no u tom sam trenutku shvatio da se uvijek radi o tome da si malčice bolji od drugog. Čak i ako si uspješankao kralj i kraljica, uvijek će biti ljudi koji će se osjećati boljima. To jebio tipičan Oxford, osjećati se superiornijim od drugih.

TO JE BILA JEDNA STRANA. S druge strane je bio town, grad, cijela radničkaklasa, working class. Ondje je bila tvornica, tisuće automobila, automobilska industrija, ondje je bio i još uvijek jest radnički pokret u kojem sam bio vrlo angažiran. A bio je i rat u Vijetnamu. Druga priča je iz otprilike istoga vremena. Godina 1970., još uvijek setočno sjećam dana. U Engleskoj su bili izbori, biralo se između Wilsona i konzervativnog Heatha. Sva su ispitivanja pokazivala da će pobijediti Wilson. Bio sam na pustom autobusnom kolodvoru u Oxfordu, na putu k prijatelju koji je imao televizor, kako bismo zajedno gledali svjetsko nogometno prvenstvo. Održavalo se u Meksiku, a Engleska je igrala protiv Njemačke. Uto mi je prišao pravi torijevac, s visokim šeširom i karanfilom u zapučku, s nekom vrstom prugastih hlača i svimpripadajućim rekvizitima. Bio je kandidat u Oxfordu. Pokušao je pridobiti moj glas, a ja sam ondje bio sâm i nisam imao pojma što on činitamo jer su svi bili zauzeti nogometnim prvenstvom. Rekao sam mu: "Čuj, gubiš vrijeme, ja sam stranac, ne smijem glasovati." Mislio je da će izgubiti, da je uobičajeni gubitnik. I rekao mi je: "Ah, ionako nemam ništa bolje za raditi. A da smiješ glasovati, za koga bi glasovao?" Rekaosam mu: "Za laburiste, naravno." Na to je on rekao nešto što me zapanjilo. Upitao je: "Zašto bi izdao vlastitu klasu?" Pritom je mislio: ako sina određeni način vezan uz Oxford, pripadaš mojoj klasi. Glasovati

'Kad sam došao u Oxford, zapanjeno sam primijetio da ondje intelektualci razgovaraju o vinu. Nisam mogao vjerovati'

zalaburiste znači izdati svoju klasu. Odgojen sam kao socijalist, s idejom da smo solidarni s radničkom klasom - ideja da pripadam njegovoj klasi i da je on to smatrao samorazumljivim te da sam izdao tu klasu, za mene je bila posve zapanjujuće iskustvo. Kada sam se 1970. vratio iz Oxforda, Izrael je bio sasvim drukčija zemlja. Ostavio sam mali Izrael, a vratio se u Izrael veliku silu. Više ga nisamprepoznavao. Nakon Šestodnevnog rata nastao je trijumfalni Izrael. U njega se počeo slijevati novac, ljudi su počeli kupovati, osobito u Jeruzalemu koji je postao skup grad. Američki Židovi počeli su trošiti novac i kupovati stanove. Hebrejsko sveučilište nastojalo je podići skupu, čudovisnu zgradu na Scopusu. Ojedom je bio drugi novac, drugirazmjeri, svjetska sila od Sinaja do Zapadne obale Jordana i Golanske visoravni.

TO NIJE BIO IZRAEL ZELENE CRTE. I ponašao se kao svjetska sila. S Dajanom kao velikim carem tih područja, instaliranim kolonijalnim vladarom. Perspektiva je iznenada bila drukčija, ljudi su se ponašali posve drukčije. Povratak u takav Izrael bio je kulturni šok. Vratio sam se zbog svog prvog posla, predavanja na sveučilištu, i bio sam dotučen onime što sam vidio. To nije bio Izrael koji sam poznao. Potom je taj establišment podbacio u Jomkipurskome ratu. Čak nioni koji su imali povjerenja u Radničku stranku - osobito imigranti iz islamskih zemalja, koji su ih gledali kao sekularne i ateističke, te kao nežidovske, arogantne i ohole i tako dalje - nisu ih voljeli. Ali dobro, baremim se moglo vjerovati, možemo imati povjerenja što se tiče naše sigurnosti, tako se razmišljalo. Rat 1973. srušio je cijelu tu ideju da su Moše Dajani njegova samorazumljiva aristokracija, koja će štiti zemlju, prirodni vladari. Bila je to velika pukotina. Jednom mi je netko ispričao da u Iranu postoje dvije vrste potresa: potresi od kojih se zgrada odmah sruši i potres koji prouzroče pukotinu u zidu, od koje se zgrada tek puno kasnije sruši. Rekao mi je: imali smo takvu pukotinu. I bio je posve u pravu. Pojavila se odbojnost prema radničkom pokretu, odbojnost prema establišmentu, puno odbojnosti. Menahem Begin je bio čovjek koji je svojom retorikom uspio uobličiti u riječi i ono što je rekao bilo je nešto novo. On je paradigmatički Židov, jedini koji je mogao premostiti jaz između aškenaskih Židova i ostatka naroda. Iako je rođen u Rusiji, gotovo ga se smatralo marokanskim Židovom. Nosio je kravatu, a neotkopčanu košulju kao u Radničkoj stranci, poštivao je Židove iz drugih kultura, zvao ih je građanima, a ne drugovima. Bio je to drugi stil.

A sudjelovao je i u obredima: svijetce za Hanuku, nosio je kipu. Sve je činio. I svašta se događalo, bila je to kulturna revolucija. Nije to bilapolitička promjena, nikakav novi pravac: bila je to kulturna promjena. Potkraj sedamdesetih, početkom osamdesetih u cijeloj je regiji započeo vjerski preporod. Puno je teorija o uzrocima toga, a kada ima previše jednostavnih objašnjenja, to znači da nijedno nije dobro. Ne mislim da postoji dobro objašnjenje. Možeš donekle objasniti zašto se zbililo to što se zbililo, no ostaje nešto iznenađujuće. Kao što sam ti rekao, u Jeruzalemu sam živio u četvrti koja je sada ultraortodoksna. Imali smo budućnost, a ultraortodoksnu zajednicu zvali smo Hayishuv Hayashan, stari jišuv, staro naselje - kao da se radilo o izumrljoj vrsti. Naši su roditelji još bilisentimentalno povezani s njome jer su i sami dolazili iz takvih obitelji, no to je bila izumrla vrsta. Pomisao da će oni postati vitalan dio, a daćemo mi, ljudi sekularnog podrijetla postati ugrožena vrsta i stari jišuv, nije nam padala na pamet. Tako nešto nismo si mogli ni zamisliti. Potom je uslijedio vjerski nacionalistički preporod, mješavina religije i nacionalizma. Bila je to reakcija na krizu: rat iz 1973. Ojedom se pojavio mesijanski pokret cionističkih nacionalista. Slično se zbililo u arapskome svijetu: tradicionalizam praćen političkim islamizmom. Politički islamisti nisu nužno potjecali iz religioznih obitelji, neki su bilmarksisti. No kada su se udružili, postali su znatno

tradicionalniji, dok je tradicionalno postalo više političko. Isto se zbililo i ovdje. Postojala je mesijanska ideologija, ali bez mesijanske osobe. To je mesijanizam bez mesija, mesijansko doba. Djelomice je to došlo s ratom i euforijom iz 1967. No najznačajnija je bila kriza. U mesijanskim vremenima uvijek postoje usponi i padovi, ups and downs. Bilo je u tome stanovite privlačnesnage, sve se intenziviralo... Stara cionistička, građanska religija bila je pomalo dosadna - bez vjerskog intenziteta, vladala je neka vrsta inercije uobraženosti.

To je dovelo do žudnje za intenzitetom, intenzitetu religijskega života, a nacionalizam kao religijsko djelovanje sve je intenzivirao. Mislim da se upravo to dogodilo među cionistima. Na prvome je mjestu bila riječ o reakciji na činjenicu da su cionisti postali marginalni. U radničkom pokretu bili su marginalni i htjeli su doći u središte pozornosti kao kolonisti te poništiti staru jišuvskudramu: mi protiv Arapa, ljudi u naseljenim područjima protiv cijeloga arapskoga svijeta. Iznova su izvodili staru dramu, cionističku dramu. Katkada su bili anakroni, no to su činili gotovo svjesno. Počeli su nositi šlampavu odjeću, Schlumperei, poput starih stanovnika kibuca, što je bilo gotovo patetično i smiješno. Dakle, toliko je čimbenika bilo u igri da ne mislim da se može naći jedan jedini uzrok koji sve to pokriva. Ne vjerujem u to... previše toga se dogodilo. Ja sam za državu Židova, ne za židovsku državu. Židovska država je ideološki koncept, kao što je to socijalistička država ili katolička država. Tomu se protivim. Ja sam za državu u kojoj Židovi imaju pravona samoodređenje. Mislim da ju je i Herzl nazvao državom Židova, a ne židovskom državom: Judenstaat. Ne želim da se država ideološki određuje. No mislim da povijest Židova pokazuje koliko je značajnoda su ovdje dobili pravo na samoodređenje i da su mogli ustoličiti trajnukulturu. Mislim da je ovo jedino mjesto gdje Židovi imaju priliku stvaranja i nastavljanja svoje kulture, svoje civilizacije. Ne vjerujem da bi to bilo moguće u nekoj drugoj zemlji.

UVIJEK MOŽE BITI ORTODOKSNI ILI ULTRAORTODOKSNI ZAJEDNICA, no ovo je jedino mjesto gdje vidim kakonastaje neovisan židovski život, a meni je to važno. Nacionalna država mora pustiti Židove da slobodno žive kako bi oblikovali vlastiti život. Ako bi to moglo bez države, divno. No nas je Židove europska povijest naučila da bez vlastite države ne bismo mogli preživjeti kao Židovi. Ne osjećam povezanost sa židovskom državom samo po sebi. Ako možeš osigurati kulturni život zajednice bez nužnosti političkog razdvajanja, nije mi važno kako je politika uređena. Ne vidim intrinzičnu vrijednost u državi samo po sebi. Država je sredstvo za postizanje nečega drugoga i kad bih mogao vjerovati da ove dvije nacije, ova dva naroda, Palestinci i Izraelci, mogu u miru živjeti zajedno istoj državi - primjerice kao što su to kantoni u Švicarskoj - ne bih stime imao nikakvih ideoloških problema. No jednostavno ne vjerujem da je to moguće. Mislim da bi u najkraćem mogućem vremenu zaratili, i to pod, za Židove, jednim okolnostima.

Mislim da bi se ovdje vrlo vjerojatno dogodilo ono što se u Libanonu dogodilo s Maronitima - oni su čak pripadali istoj kulturi, istome narodu, govorili su isti jezik, no ipak su zaratili i vrlo je vjerojatno da bi i ovdje bilo tako. Ne vidim rješenje u bliskoj budućnosti, i to ne zbog zemljopisnih činjenica ili nečega sličnoga, nego zbog manjka političke volje. Ne vidim ljude koji mogu pokrenuti promjenu i koji to žele učiniti

- političku volju. No isto tako znam da nismo baš jako dobri u predviđanjima. To ne znači da će se dogoditi nešto nepredvidivo, ali dobro. Isto takom može biti nepredvidivo i strašno. Međutim, mislim da nas naša iskustva i naša nemogućnost dobrog predviđanja moraju učiniti poniznima. Upravo je ta nemogućnost razlog tome da nisam ni optimističan ni pesimističan. Pitaš li me vidim li rješenje na temelju svojega znanja i osjećaja za stvarnost, moj odgovor je: ne, vjerojatno ne. No ne zato što nema mogućega rješenja, nego zato što nema volje, uvjeren sam u to. Sada sam u sedamdesetim godinama, preživio sam opsadu Jeruzalema i borio se u previše ratova. No nije na meni da nešto govorim mladeži, da ih podučavam nekoj lekciji.

'Za ljude u kibucima i u pokretima radničke mladeži ekonomija je bila samorazumljiv izbor. Po cijele dane smo raspravljali o politici i ekonomiji'

RED JE NA NJIMA JER MI SMO ZAKAZALI, mi nismo bili uspješan naraštaj. Naprotiv, upropastili smo ono dobro: nismo donijeli mir, stvorili smo koloniju, kolonijalan način života. Moj naraštaj aktivista je zakazao. Mladi se sada sami moraju snaći. Nemožemo im reći ništa korisno jer smo zakazali. Na njima je da otkriju zašto smo zakazali. Jer mi smo zakazali, nismo bili uspješni. Bar ja takovjerujem. Beznadno smo zakazali. Nije da ne mogu naći ispriku zašto je bilo tako teško. No na njima je da to istraže, mi im ne smijemo govoriti što moraju činiti. Ionako nam to baš i ne ide dobro jer smo zakazali. Što sam naučio od života? Da život nije ništa drugo nego

veliki niz radikalnih slučajnosti. Ljudski život ne poznaje nužnost, plan, nacrt, vanjsko značenje, dublji smisao, sve je slučaj. A ono što kao ljudi moramo naučiti jest nositi se s činjenicom da smo zapravo bića s otvorenim krajem. Mi smo jedina bića koja imaju groblja i pokapaju svoje mrtve, koja imaju određeni stav prema smrti, a ne samo prema životu. Doistaznomo koliko je slučajan život, zato što pokapamo mrtve i očekujemo smrt. No problem je kako se nositi s radikalnim slučajem.

Neki vjeruju da su im potrebne štake: vjera ili ideologija s velikim obećanjima, ne za ovaj svijet, nego za drugi, bio to raj ili ne. Kako možeš smisljeno živjeti bez tih štaka? Kako naučiti stajati na vlastitim nogama? Po meni se naš ljudsko dostojanstvo određuje upravo po sposobnosti da hodamo bez štaka, da stojimo na vlastitim

nogama, i tako dajemo smisao životu. Mislim da je to ono na što je Kant smjerao na određeni način, kao i Nietzsche. I kako to učiniti, a da pritom čovjeka ne uzdigneš do božanstva? Da ga ne učiniš stvoriteljem zemlje, ili stvoriteljem čega god bilo? Kako možemo doseći ljudsko dostojanstvo između kiča i uzdizanja dobožanstva? Ne smijemo gajiti sentimentalne ideje o čovjeku i pretvarati ga u poluboga, nego stalno iznova shvaćati da je sve samo slučaj - dasmo samo slučajna bića koja tumače ovaj svijetom i moramo pokušati napraviti nešto od našega života... Znam da sam imao puno sreće.

Istina, izgubio sam suprugu, premladaje umrla. No činjenica da sam je imao i da imam unuke, i da mogu čitati knjige i pisati i da me za to još i plaćaju, sve je to sreća. Držim da sam imao puno sreće i nemam pojma čemu za to mogu zahvaliti.

KNJIGA NIZOZEMSKOG FILOZOFA Roba Riemena 'Škola života' objavljena je nedavno u izdanju TIM Pressa, a donosi razmišljanja 19 svjetskih intelektualaca o smislu života

Rob Riemen

Škola života

Razgovori s

Jordijem Savallom - Peterom Maysom - Louisom Begleyjem - Fridom Mannom
Bernardom Hattinkom - Philippom de Montebellom - Benedettom Craveri
Simonom Scharnom - Avishajem Margalitom - princem el-Hasanom bin Talalom
Nurijom Schoenbergom - Nono - Toddom Gitlinom - Antoniom Damasiom
Russelom Schermanom - Davidom Dubalom - Andréom Schiffrihom
Ismailom Serageldinom - Andreassom Landshoffom - Toonom Riemenom

TIM